

УДК 811.112.2.'371

О. В. Дорошенко,

аспірант

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

oksdor@yandex.ua

ORCID: 0000-0003-3374-5407

КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ПОНЯТЬ DER DDR-BÜRGER I DER BRD-BÜRGER

У статті висвітлено зміни у семантичній структурі лінгвокультурного типу німецького бюргера, які зумовлені певними історичними, часовими, соціальними і культурними факторами, а також суб'єктивно-особистісним ставленням авторів. Дослідження здійснюється на матеріалі документальних та публіцистичних джерел. На основі когнітивно-семантичного аналізу встановлено мовні і стилістичні засоби вираження ознак типу та їх роль у контексті висловлювання.

Ключові слова: лінгвокультурний типаж, німецький бюргер, когнітивні ознаки, стилістичні засоби.

Об'єктом дослідження виступає лінгвокультурний типаж – типізований представник певного народу, який існує в колективній свідомості, розпізнається культурою цього народу і може бути представником певної соціальної групи. Лінгвокультурний типаж у процесі власного розвитку змінюється у часі [1].

Дослідження ґрунтується на когнітивно-семантичному аналізі, який передбачає встановлення когнітивних ознак [2: 201]. Когнітивна ознака – це збірна назва для сукупності однотипних (близьких за значенням) ознак, які виражені у ситуативному прикладі різними мовними засобами та конкретизують типаж у межах його структури.

Завданням даної статті є дослідити зміни у семантичній структурі лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger*, які зумовлені певними історичними, часовими, соціальними і культурними факторами, а також суб'єктивно-особистісним ставленням авторів творів до типу.

Специфічна історія розвитку Німеччини післявоєнного періоду як роз'єднаної держави, існування Німецької Демократичної Республіки (НДР) (*Deutsche Demokratische Republik (DDR)*) та Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) (*Bundesrepublik Deutschland (BRD)*) протягом 1949-1989 рр., вносить свої зміни у семантичну структуру лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger*. У НДР лексема *bürgerlich* мала негативну конотацію, ототожнювалась владою з політично небажаною/неприйнятною поведінкою [3]. Іменник *der Bürger* не застосовувався у широкому значенні як *der Staatsbürger* (суверенний громадянин держави) на позначення мешканця НДР, замість нього вживали вислів *der deutsche Staatsangehörige*. Лише згодом 1961-го року у офіційних розпорядженнях НДР з'явилась назва *Bürger der DDR* на позначення всіх мешканців НДР разом із представниками столиці – східним Берліном (*Bürger der DDR einschließlich ihrer Hauptstadt*): *In allen Verordnungen und Gesetzen war fortan nur noch von "Bürgern der DDR" die Rede* [4].

Цього ж року відбулось остаточне закріплення кордонів у вигляді зведення Берлінського муру (*Berliner Mauer*), що внесло до поняття *der Bürger* нові зміни. Відтепер *der Staatsbürger der DDR* ототожнювалось з чимось іншим, не схожим на інших як за територіальною, так і за соціальною ознакою, що добре ілюструє приклад з журналу *der Spiegel* 1967-го року: *Wir sind andere Deutsche als die westdeutschen Monopolisten und andere Deutsche als unsere Klassenbrüder in Westdeutschland, andere Deutsche sind wir auch als unsere Blutsverwandten im zweiten deutschen Staat. Wir sind, eben so wie es – ...Staatsbürger der DDR* [4]. Ознака несхожості актуалізується у семантиці контекстуального прикметника *andere* і досягається завдяки порівнянню. Текстовий фрагмент має підвищену інтенсивність змісту, яка надає емоційний характер висловлюванню. Емоційне підсилення ознаки досягається за допомогою емфатичної частки *eben*, лексичного повтору *andere Deutsche* та інверсії *Wir sind andere Deutsche – andere Deutsche sind wir*.

Така реальна дійсність як ніколи раніше вплинула значним чином на семантичну структуру лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger*. Наведемо приклад. *Da in der DDR kaum noch ein Staatsangehöriger Produktionsmittelbesitzer war, gab es dort den Bourgeois eigentlich gar nicht mehr. So konnte "Bürger" nur noch als Staatsbürger verstanden werden* [5]. У даному прикладі автор допускає ймовірність нівелювання вузького значення *der deutsche Bürger* у НДР як власника певних засобів виробництва, проте не стверджує як факт, що об'єктивується у семантиці модального слова *kaum*. Натомість стверджує про наявність широкого розуміння типу як *der Staatsbürger*. Це досягається у контексті шляхом порівняння (сполучник *als*) та заперечення (підсилювальна частка *gar* разом із заперечною часткою *nicht* і прислівником *mehr*), а також за допомогою модальної частки *eigentlich*, що виражає більш суттєвий аспект у порівнянні з попереднім висловлюванням.

Хоча *der DDR-Bürger* втратив ознаку приналежності до бюргерської спільноти, він відзначався приналежністю до власної культури. Це отримало власну назву у німецькій мові НДР

die Restbürgerlichkeit. Наприклад: *Die wirtschafts- und bildungsbürgerlichen Familien, die... in der DDR bleiben, bewahren nicht selten eine gewisse Restbürgerlichkeit und gaben diese auch auf die nächste Generation weiter: bestimmte traditionell bürgerliche Haltungen und Verhaltensnormen, Lebensstile und Umgangsformen* [6: 222]. Сенси даної ознаки активізуються у семантиці контекстуального іменника *die Restbürgerlichkeit*, разом із емпатичним модальним словом *gewiss*. Також у семантиці дієслова *bewahren*, підсиленого прислівником із заперечною часткою *nicht selten*. Іменник *die Restbürgerlichkeit* має ще значення передачі залишків бюргерської культури від покоління до покоління, яке об'єктивується висловом *auf die nächste Generation weitergeben*.

У ФРН на відміну від НДР дослідники не фіксують імовірності нівелювання типу у значенні власника певних засобів виробництва. Поняття *der BRD-Bürger* зберігає розуміння його як представника високого і середнього суспільного стану (*das Wirtschaftsbürgertum / Bildungsbürgertum*). Йому вдалось відродити осередки власної культури: *In den 1950 er Jahren vollzog sich in Westdeutschland eine gewisse Renaissance traditionell bürgerlicher Normen und Praktiken* [6: 225]. Семантику даної ознаки у реченні відбиває модальне слово *gewiss*. Воно виражає впевнене припущення, що межує зі ствердженням [7: 106]. На письмі це відображається в узгодженні модального слова з іменником *die Renaissance* та виразом *Normen und Praktiken*, вжитого із прикметниками *traditionell, bürgerlich*.

Моральні якості *der BRD-Bürger*, продуктивність, старанність, заощадливість, професійний успіх та репутація сприяли створенню *das Wirtschaftswunder* ("економічного дива") – розквіту Німеччини протягом 20 років [6: 225]. Крім того, дрібне бюргерство (*das Kleinbürgertum*), яке раніше займало окрему ланку у бюргерській спільноті, на той час перестало існувати, оскільки ввійшло до складу економічного бюргерства (*das Wirtschaftsbürgertum*) [6: 225].

Масова культура, яка почала активно розвиватись на території сусідньої землі ФРН, суттєво вплинула на молоде покоління бюргерів обох держав. З 1960-го року країна стає центром масових заворушень. Бюргери у НДР, як зазначає історик М. Шефер, не сприймали культуру тогочасної Західної Німеччини, її масовість і всюдозволеність. Тому продовжували дотримуватись власних норм і цінностей. Наведемо приклад: *Die hergebrachte bürgerliche Geschlechterordnung von alleinverdienendem Familienvater und der für Kinder und Haushalt zuständigen Ehefrau wurden im Bürgertum weithin ebenfalls als Rückkehr zur Normalität verstanden. Es wurde stärkerer Wert auf... bürgerliche Formen, Etikette und Benimmregeln gelegt* [6: 225]. Ознака знаходить своє відображення у семантиці контекстуальних прикметників *hergebracht, bürgerlich*, іменників *das Bürgertum, die Rückkehr, die Normalität*, підсилених прислівниками *weithin i ebenfalls*. Компонентом даної ознаки є передача з покоління до покоління, яку ілюструють такі приклади: *die elterliche Erziehung, die sich an der Vermittlung traditioneller bürgerliche Werte und Normen orientieren konnte* [6: 225]. ...*die Firmenleitung war an die nächste Generation der Unternehmerfamilie übergegangen* [6: 223]. Це дозволяє зазначити, що і *der BRD-Bürger* не втратив ознаку культурної детермінованості.

На противагу бюргерській культурі у ФРН формується культура спротиву (*Gegenkultur*), що підриває авторитет і норми поведінки бюргерства в цілому. Молоде покоління деградує все "застаріле" і прославляє "новостворене": *Die autoritäre und repressive Praxis bürgerlicher Kindererziehung sollte durch freiere... Formen ersetzt werden. Die konservativ, elitär und autoritär gewendete Bürgerlichkeit setzte... eine liberale Version des Bürgerlichen entgegen, die sich ganz explizit an den freiheitlichen Traditionen des "Westens" orientierte* [6: 228]. Надання бюргерству знеціненого характеру актуалізується у прикладах за допомогою негативно-маркованих прикметників *autoritär, repressiv, konservativ, elitär, gewendet*. Інтенсифікація ознаки досягається завдяки синонімічним повторам (*die autoritäre und repressive Praxis, die konservativ, elitär und autoritär gewendete Bürgerlichkeit*), які створюють ефект нагнітання напруги і надають висловлюванню емоційної динамічності. Прославлення всього "новоствореного" об'єктивується за допомогою позитивно-маркованих прикметників-синонімів *frei, liberal, freiheitlich*, підсилених прислівником із часткою *ganz explizit*.

Така реальність вплинула на світосприйняття бюргерів обох держав. Нам вдалось знайти джерела, які фіксують документальні свідчення того часу. Це книга Б. Грунерт-Броннен *"Ich bin Bürger der DDR und lebe in der Bundesrepublik"*, яка вміщує 27 інтерв'ю респондентів, представників тогочасної НДР. Ще одним джерелом є щоденник Б. Болей *"40 Jahre DDR...und die Bürger melden sich zu Wort"*, яка будучи представником НДР подає власну суб'єктивно-авторську реалізацію типу. Назва її щоденника акцентує увагу не на суб'єкті бюргеру, а на об'єкті – штучному утворенні післявоєнного періоду. На письмі акцент відтворюється через розділовий знак три крапки. Можна припустити, що, таким чином, автор хотіла наголосити на ставленні до бюргера у НДР.

Методом суцільної вибірки ми зафіксували ті ментальні риси *der DDR-Bürger*, які знаходять своє відображення у обох джерелах та представили їх у зазначеному нижче переліку у вигляді когнітивних ознак:

1. Страх і заляканість (*Angst und Furcht*): Дана ознака репрезентується у семантиці іменника *Angst* і дієслова *fürchten*, підсиленого емпатичною часткою *nur*: *Sie hätte Angst, alt zu werden, weil sie denkt, sie würde nicht versorgt werden...* [3: 159]; *ich fürchte nur eines: daß solche Dinge scheitern müssen* [6: 45]; *Es ist*

doch nicht normal, daß ein Mensch, der sich Sozialist nennt...vor seinem eigenen Volk Angst hat [3: 125]! Компонентом даної ознаки є страх викриття, який породжує занижену самооцінку. У прикладі це відбивається у семантиці зворотного дієслова *sich identifizieren*: *Ich habe mich nicht mit dem identifiziert, was ich gesagt habe* [6: 108]; *Ich habe mich mit dieser Idee identifiziert, habe aber gemerkt, daß ich Unrecht getan habe, ich habe mich verstrickt* [3: 192]. Подані приклади також містять непряму експліцитну відмову, яка реалізується заперечною часткою *nicht* та сполучником *aber*.

2. Безпорадність (Hilflosigkeit): *Hilflos waren die, die ihr Abitur nachmachen mußten, weil das hier nicht anerkannt wurde* [6: 105]; *Sie taumeln wie betrunken umher, undifferenziert und hilflos* [3: 6]. Сенси даної ознаки концептуалізуються у семантиці контекстуального прикметника *hilflos*, дієслова *umhertaumeln* та емоційно-експресивних прикметників *undifferenziert*, *betrunkene*, які виражають різний ступінь об'єктивації ознаки. Компонентом її є втрата. Вона об'єктивується у контексті в семантиці іменника *Verlust*, дієслова *kommen* у супроводі частки *erst* з прислівником *richtig*. Ознаку відбиває також семантика дієприкметника *gepaart* разом із іменником *die Hilflosigkeit*: *Ein sehr großer Verlust...kommt erst richtig mit der nächsten Generation, gepaart mit der Hilflosigkeit* [3: 68].

3. Тиск і приниження (Druck und Erniedrigung). Ця ознака знаходить своє відображення у сукупності близьких за значенням мовних одиниць, які фіксують емоційно-експресивне ставлення представників. Це – контекстуальні іменники: *das Lebewesen, das Pseudoleben, die Außenseite, der Querulant, das Opfer*. Наведемо приклад: *ich fühle mich nicht als ein Lebewesen...; wo sie acht Stunden arbeiten, fühlen sie sich oft nur eingeengt...* [3: 188]. Складовою цієї ознаки є слабкість: *Sie müssen einfach ein Pseudoleben...führen, denn wenn sie versuchen, so ein Leben zu führen, wie sie es wollen, dann werden sie ganz schnell zu Außenseiten und Querulanten abgestempelt. Identifizierte ich mich mit dem Opfer* [6: 90].... Емоційне підсилення ознаки досягається порівнянням: *und die im Westen fühlen sich zu Recht in der stärkeren Position* [3: 188].

4. Спустошення (Verwüstung): *Nach einiger Zeit empfand ich eine große Leere* [6: 73]; *Bleibt nur noch Haß? Haß auch nicht... völlige Leere* [3: 159]. Дана ознака актуалізується у семантиці іменника *Leere*, підсиленого прикметниками *groß* і *völlig*. Ознака інтенсифікується риторичним питанням, на яке автор сам намагається дати відповідь.

Відповідно до поставленого завдання ми дійшли таких **висновків**:

1. Варіанти реалізації лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* у контексті понять *der DDR-Bürger* і *der BRD-Bürger*, які виникають у післявоєнному періоді розвитку Німеччини, створюють нову реальність: роз'єднаний – інакший – несхожий. Така особливість призводить до амбівалентності тлумачення типу. Він виступає не тільки у контексті представника бюргерської спільноти *der Bourgeois* (власник певних засобів виробництва), але й у ширшому розумінні його як громадянина кожної з держав *der Staatsbürger*.

2. Когнітивні ознаки *der DDR-Bürger* і *der BRD-Bürger* такі як почуття "інакшості", консервативності поглядів, слабкість, безпорадність, страх, заляканість, тиск, приниження, спустошення актуалізуються у семантиці мовних одиниць: дієслів, прислівників, іменників, дієприкметників, словотворчих елементів префіксів, а також за допомогою емоційно-експресивних прикметників, які виражають різний ступінь об'єктивації ознаки, модальних слів і емпатичних часток.

3. Аналіз ситуативних прикладів дозволяє виявити стилістичні прийоми актуалізації когнітивних ознак типу на двох рівнях. На синтагматичному рівні вона досягається за допомогою порівнянь, лексичних повторів, інверсії, заперечення, риторичних питань. На парадигматичному рівні основними типами взаємодії мовних засобів виступають синонімічний повтор, непряма експліцитна відмова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2009. – 406 с.
2. Попова З. Д. Семантико-когнитивный анализ языка: [монография] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2006. – 226 с.
3. Großbölting T. Bürgertum, Bürgerlichkeit und Entbürgerlichung in der DDR: Niedergang und Metamorphosen [Електронний ресурс] // Bundeszentrale für politische Bildung. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bpb.de/apuz/31376/buergertum-buergerlichkeit-und-entbuerglichung-in-der-ddr-niedergang-und-metamorphosen?p=all>.
4. DDR / Staatsbürgerschaft Andere Deutsche [Електронний ресурс] // DER SPIEGEL. – 1967. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-46394440.html>.
5. Warum hatte die DDR Bürger (Bürger der DDR)? [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.cosmiq.de/qa/show/3180382/Das-Buergertum-ist-eine-von-Arbeitern-Bauern-Adeligen-oder-Klerikern-abzugrenzende-eigene-Gesellschaftsschicht-Warum-hatte-die-DDR-Buerger-Buerger-der-DDR>.
6. Schäfer M. Geschichte des Bürgertums: Eine Einführung / M. Schäfer – Köln: Böhlau Verlag GmbH & Cie. – Köln Weimar Wien, 2009. – S.13–232.
7. Гулига Е. В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулига, Е. И. Шендельс. – М., 1969. – 106 с.

8. 40 Jahre DDR...und die Bürger melden sich zu Wort / B. Bohley [u.a]. – Frankfurt am Main : Büchergilde Gutenberg, 1989. – Auflage 2. – 196 S.
9. Grunert-Bronnen B. Ich bin Bürger der DDR und lebe in der Bundesrepublik. – München : R. Piper & Co, 1970. – 129 S.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Karasik V. I. Yazykovye klyuchi [Language Keys] / V. I. Karasik. – M. : Gnozis, 2009. – 406 s.
2. Popova Z. D. Semantiko-kognitivnyy analiz yazyka : [Semantic and Cognitive Analyses of Language] : [monografiya] / Z. D. Popova, I. A. Sternin. – Voronezh : Istoki, 2006. – 226 s.
3. Großbölting T. Bürgertum, Bürgerlichkeit und Entbürgerlichung in der DDR : Niedergang und Metamorphosen [Elektronnyy resurs] // Bundeszentrale für politische Bildung. – 2008. – Rezhym dostupu do resursu : <http://www.bpb.de/apuz/31376/buergertum-buergerlichkeit-und-entbuergerlichung-in-der-ddr-niedergang-und-metamorphosen?p=all>.
4. DDR / Staatsbürgerschaft Andere Deutsche [Elektronnyy resurs] // DER SPIEGEL. – 1967. – Rezhym dostupu do resursu : <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-46394440.html>.
5. Warum hatte die DDR Bürger (Bürger der DDR)? [Elektronnyy resurs]. – 2011. – Rezhym dostupu do resursu : <http://www.cosmiq.de/qa/show/3180382/Das-Buergertum-ist-eine-von-Arbeitern-Bauern-Adeligen-oder-Klerikern-abzugrenzende-eigene-Gesellschaftsschicht-Warum-hatte-die-DDR-Buerger-Buerger-der-DDR>.
6. Schäfer M. Geschichte des Bürgertums : Eine Einführung / M. Schäfer. – Köln : Böhlau Verlag GmbH & Cie. – Köln Weimar Wien, 2009. – S.13–232.
7. Guliga E. V. Grammatiko-leksicheskie polya v sovremennom nemetskom yazyke [Grammar and Lexical Fields in Modern German] / E. V. Guliga – E. I. Shendels. – M., 1969. – 106 s.
8. 40 Jahre DDR...und die Bürger melden sich zu Wort / B. Bohley [u.a]. – Frankfurt am Main : Büchergilde Gutenberg, 1989. – Auflage 2. – 196 S.
9. Grunert-Bronnen B. Ich bin Bürger der DDR und lebe in der Bundesrepublik. – München : R. Piper & Co, 1970. – 129 S.

Дорошенко О. В. Когнитивно-семантический аспект понятий der DDR-Bürger и der BRD-Bürger.

В статье отражены изменения в семантической структуре лингвокультурного типажа немецкого бюргера, предопределенные конкретными историческими, часовыми, социальными и культурными факторами, а также субъективно-личностным отношением авторов. Исследование осуществляется на материале документальных и публицистических источников. На основании когнитивно-семантического анализа установлены языковые и стилистические средства выражения признаков типажа, а также их роль в контексте высказывания.

Ключевые слова: лингвокультурный типаж, немецкий бюргер, когнитивные признаки, стилистические средства.

Doroshenko O. V. Cognitive Semantic Aspect of the Notions der DDR-Bürger and der BRD-Bürger.

The article deals with the transformations of the linguocultural types structure of the German burgher caused by the specific historical, time, social and cultural factors as well as the authors' subjective attitude. The research is based on the documental and publicistic material. It states that the variants of the German burgher's linguocultural type realizations that appear in the postwar period in the context of the notions der DDR-Bürger and der BRD-Bürger create new reality based on the idea of being separated – other – different. Such peculiarity leads to ambivalence in the interpretation of this type. It comes out not only in the notion of the burghers' community representative der Bourgeois but also in its extended meaning of being a citizen of each of the German countries der Staatsbürger. Within the framework of cognitive semantic analysis it determines the language and stylistic peculiarities of the linguocultural types features as well as their role in the context of expression. It defines two levels of stylistic devices used to describe cognitive features of the type. These levels are syntagmatic and paradigmatic. The cognitive features of the German burger's linguocultural type such as distinction feeling, conservative views, weakness, helplessness, pressure, humiliation, devastation are reflected in the semantics of lexical units: verbs, adverbs, nouns, participles, word-formative elements prefixes as well as by means of emotional expressive adjectives that define different degree of features reflection, modal words and emphatic particles. The basic means of language devices interaction at the syntagmatic level are comparisons, lexical repetitions, inversions, negations, rhetorical questions. At the paradigmatic level the cognitive features of the linguocultural type are realized by means of synonymous repetitions, indirect explicit refusal.

Key words: linguocultural type, German burgher, cognitive features, stylistic features.